

BUXORODA MAVJUD BO'LGAN QURILISH USLUBLARI TARIXIDAN

Buxoro Davlat Universiteti, Tarix va yuridik fakulteti 3-bosqich talabasi
Hayotov Feruz

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Buxoro shahrida islom dini kirib kelish davridan keyingi asrlarda mo'g'ullar bosqiniga qadar bo'lgan davr mobaynida Buxoroga xos bo'lgan qurilish uslublari va inshootlari haqida so'z boradi. Mahalliy va o'zlashgan uslublari, va ularning o'zaro ta'siri, shuningdek ularga xos bo'lgan xususiyatlar hamda misol tariqasida ayrim memoriy obyektlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Annotation: *this article will talk about the building styles and structures characteristic of Bukhara during the period from the introduction of Islam in Bukhara in the centuries after the Mongol invasion. Local and acquired styles, and their interaction, as well as features inherent in them, as well as information about certain Memorial objects as an example are presented.*

Kalit so'zlar: *Islomiy qurilish uslubi, Somoniylar, Somoniylar maqbarasi, so'g'diy uslub, moniylik, Qoraxoniylar, Arslonxon, Minorai Kalon, muqarnas, ganchxok, Mag'oqi Attori, Namozgoh, Sayfiddin Boharziy maqbarasi, koshin.*

Keywords: *Islamic building style, Somani, Somani mausoleum, Sogdian style, monism, Karakhani, Arslonkhan, Minorai Kalon, muqarnas, ganchxok, Magoqi Attori, prayer hall, Sayfiddin Boharzi mausoleum, koshin.*

Tarixdan bizga ma'lumki, Buxoro shahri o'zining buyuk o'tmishiga ega shaharlardan biridir. Bu shahar bilan bog'liq sodir bo'lgan ko'plab ijtimoiy-siyosiy voqealar, Buyuk Ipak yo'li va boshqa mamlakatlar bilan faol savdosi kabi mavzular haqida ko'plab ma'lumotlar aytib o'tilgan. Ammo, ular orasida hozirda ham ko'pchilikni hayratda qoldirayotgan va sayyohlar oqimining eng muhim omillaridan biri sifatida Buxoro shahrining madaniy me'rosi hisoblanmish qadimiy obidalari haqida so'z yuritmay iloj yo'q. Albatta, shahar o'zining bebaho tarixiy inshootlariga ega. Ularning har biri esa o'ziga xos uslublarga egadir.

Buxoro garchi o'zining islom dini kirib kelganidan keying davrdagi arxitekturasi bilan mashhur bo'lsada garchi arab binokorlik asoslari shaharning paydo bo'lgan davridan beri mavjud bo'lgan. Garchi Buxoro shahriga bu davrda yangi islomiy uslub kirib kelgan bo'lsa hamki, mahalliy aholi qurilish san'atida o'zining islomgacha bo'lgan uslublari dastlabki o'rta asrlarda qo'llab kelgan.

Shunday bo'lsada, bu davrda shaharga kirib kelgan yangi qurilish sohasidagi o'zgarishlar me'morchilik asoslariga o'z ta'sirini ko'rsatmay qo'ymadi. Ayniqsa, IX-XII asrlarga kelib, Markaziy Osiyo me'morchilik san'ati yangi bosqichga ko'tarilgan. Markaziy Osiyoning ko'pgina me'morchilik yodgorliklari islom dini xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qurila boshlanib, bu davrning me'morchilikda eng katta yutuqlaridan biri bu bino qurilishida xom g'isht o'rnida pishiq g'ishtning ishlatilishi

bo'ldi. Endilikda binolar avvalgi islomgacha bo'lgan xom g'ishtdan bino qilingan uylardan ancha mustahkamroq bo'ldi. Shuningdek, pishiq g'ishtning keng ko'lamda ishlatilishi, ular bilan murakkab kompozitsiyalar yaratish, binoning tashqi va ichki ulug'vorligini ta'minlash imkoniyatini bergan. Ravoqli va gumbazli binolar ko'p yo'lga qo'yilgan¹⁸. Bunday binolardan biriga misol tariqasida, qorishma uslubda bino qilingan, ya'ni ham islomiy, ham islomgacha mug' (otashparastlar) uslubida bunyod qilingan Somoniylar maqbarasi hisoblanadi. Ushbu obidaning qurilish tarixi buyuk sarkarda Ismoil Somoniyning nomi bilan bog'liqdir. Ismoil Somoniy o'zining hukmronligi chog'ida o'z otasi Ahmad Somoniy sharafiga bunyod ettiradi. Keyinchalik esa, shu maqbaraning o'zida sarkardaning o'zi ham dafn etilgan. Maqbara 892-907 yillar mobaynida bunyod etilgan. 1927-yildagi arxeologik izlanishlar natijasida maqbara ostidan ikki yog'och tobut topilgan¹⁹.

Somoniylar maqbarasi Markaziy Osiyoda eng ko'hna musulmon me'moriy inshooti butunlay pishiq g'ishtdan ko'tarilgan. Yodgolik islom dinigacha bo'lgan mahalliy so'g'diy me'morlar tajribasiga asoslangan. Qadim vaqtlarda me'morlar qurilishda yog'och va om g'ishtdan foydalanganlar. Ma'lumki, ular ancha chidamsiz qurilish materiallari edi. Maqbara gumbazining sakkiz qirrali gardish bilan tokchalar ustida turishi, borgan sari torayib boradigan ravoqli kiraverish joylari pastkkinaga darchalar, binoga tutashib ketgan burchak ustunlari, ichkaridagi ustunchalar, g'ishtlarni turlicha terish yo'li bilan qilingan frizz va arxivoltlarning shakli, sopol bezaklar bularning hammasi qadimiy so'g'diy me'morchiligi san'atida ham uchraydi. Binobarin, Buxoroning Somoniylar davridagi hashamatli ma'morchiligi so'g'diy me'morchiligi an'analari bilan uzviy bog'liqdir²⁰. Bu esa hali hamon islom davrida ham so'g'diy qurilish uslublarining Buxoro shahri me'morchiligida katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Demak, yuqoridagi fikrdan xulosa chiqaradigan bo'lsak, so'g'diy uslub binolarga hashamdorlik baxsh etgan, va g'ishtlarning turli holatlarda terilganligi bilan binoning tashqi va ichki qiyofasiga nasif bezaklar bergan. Shuningdek, maqbaraga e'tibor qaratadigan bo'lsak, uning tashqaridagi to'rt arkasida ham aylana, uchburchak va doira shakllarni ko'rishimiz mumkin. Bu esa o'z navbatida Buxoro shahrida bu davrlarda ham uch dinning o'zaro qorishuvi natijasida vujudga kelgan din (otashparastlik, buddaviylik va xristianlik) – moniylik dinning mavjudligidan dalolat beradi. Ushbu, maqbaradagi bezaklar moniylikning uch asosi hisoblanmish dinlarni ifodalagan.

Maqbaraning umumiy korinishi kvadrat planiga mos tushgan. Maqbara juda oddiy bo'lib, ikkita turg'un shakldan qaror topgan, ya'ni yarimshar shaklidagi qubba bilan tugallangan kub nusxa binodan iborat. Binoning to'rtala tomoni ham arxitektura jihatidan bir xilda bezatilgan maqbaraning sentrik kompozitsiya uslubida yaratilganligini ko'rsatadi. Maqbaraning ichkarisida ham arxitektura elementlari yaqqol ko'zga tashlanadi. Devorlarning yuqori burchaklarida tokchalar

¹⁸ Usmon Qoraboyev, G'ayrat Soatov. O'zbekiston madaniyati. T.: "Tafakkur-bo'stoni". 2011. -B. 82.

¹⁹ Ашуров. Я.С., Гелах. Т.Ф., Камалов. У. Х. Бухара. Краткий справочник. –Т.: “Узбекистан”, 1963. -С. 30.

²⁰ To'rayev. H. Buxoro tarixi. -Buxoro. "Durdona", 2020. -B. 102.

bo'lib, tokcha va darchalarning usti sakkiz qirrali gardish qilib ishlangan. Maqbara gumbazi ana shu gardishda qo'ndirilgan²¹.

Bundan tashqari, nafaqat Somoniylar davrida, balki, keyinchalik O'rta Osiyo hududida hukmronlik qilgan sulolalardan biri Qoraxoniylar hukmronligi davrida ko'plab inshootlar bunyod etilgan. Qoraxoniylarga xos xarakterga ega bo'lgan jihat shunda bo'lganki, mug' ya'ni so'g'diycha uslub butunlay muomaladan chiqqan bo'lib, ko'pchilik binolar garchi arab uslubidagi binolarga o'xshamasada, arxitekturada o'ziga xos bo'lgan yangicha ko'rinishlar paydo bo'ldi. Lekin ular o'z navbatida islomiy qurilish uslubiga xos edi. Qoraxoniylar davrida qad rostlagan binolar shunchaki oddiy binolar bo'lmay, ular ancha takomillashgan va nafislikka ega inshootlar bo'lgan. Masalan, ular orasida hali ham Buxoro deyilganda ko'z oldimizga keladigan Minorai Kalondir.

Minorai Kalon 1127-yil Arslonxon buyrug'iga asosan, me'mor usto Baqo tomonidan qurilgan. Minoraning poydevori toshlar va qir qorishmalari bilan mustahkamlangan. Aytishlaricha, minora qurulishida poydevor va teriladigan g'ishtlar orasidagi loyga tuya suti qo'shilgan. Minoraning balandligi 46 metr atrofida bo'lib, tanasi aylana g'olasimon shaklda, yuqori tomonga ingichkalashib boradi. Yuqori qavati esa aylana shaklga ega bo'lgan xonadan iborat bo'lib, minoraning eng yuqori qismi esa muqarnas shakldagi o'yma nashqlardan iborat. Minoraga 105 zina orqali chiqiladi²². Minoraning o'zagi ham, bezagi ham chorsi g'isht (27x27x4x5 sm) ganchxok loyida terilgan. Bezak g'ishti o'rniga qarab turli shaklda, sirti silliq pardozlangan. Ustma-ust joylashgan turli xil handasaviy shakldagi bejirim bezaakli halqalari g'ishtin dandanalar bilan hoshiyalangan. Bezaklar orasida tarixiy va diniy mazmundagi kufiy yozuvlar uchraydi. Muqarnas ostidagi moviy sirkor halqalarning har biri turli handasaviy shaklda bezatilgan²³. Minorai Kalon uslubida qo'llanilgan elementlar Vobkent minorasining qurilishida ham asosiy ahamiyat kasb etdi.

Shuningdek, bunyodkor hukmdorlardan biri Qoraxoniy Arslonxon davrida qurilgan yana ikki mashhur binolardan Mug'lar ibodatxonasi ustida bunyod etilgan Mag'oki Attori va Shamsiobod bog'i o'rnida bunyod etilgan Namozgoh (XI asr) jome' masjidi bunyod etilgan. Ushbu binolarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, asta-sekinlik bilan qurilish obyektlariga koshinlarning keng ko'lamda ishlatila boshlanganligining guvohi bo'lamiz. Endilikda inshootlar shunchaki kichik engga ega bo'lgan shakldan ancha salobatli va uzunchoq shaklda aholinig soniga qarab quriluvchi yirik binolarning qurilishiga olib kelgan.

XII asrdagi Buxoroning muqaddas qadamjolaridan hisoblangan Chashmai Ayub maqbarasi Somoniylar maqbarasidan farqli ravishda xonalarga bo'lingan holda, ancha oddiyroq ko'rinishga ega. Somoniylar maqbarasidan uncha uzoq bo'lmagan joyda joylashgan ushbu mozor ustida kichik sodda va qubbasimon kichik gumbazlar bilan mustahkamlangan. Maqbaraning eng yirik gumbazi esa keying

²¹ To'rayev. H. Buxoro tarixi. -Buxoro. "Durdona", 2020. -B. 102-103.

²² Сааков В.Г, Музаффаров А.А, Рейхер Р.Н. Бухара. Путеводитель. -Т.: 1987. -С. 16-17.

²³ To'rayev. H. Buxoro tarixi. -Buxoro. "Durdona", 2020. -B. 104.

yillarda Amir Temur tomonidan olib kelingan Xorazm asirlari tomonidan bunyod etilgan. Shuningdek, Xonalarga bo'lingan alohida alohida xonalar yagona joyga birlashtirilgan.

Somoniylar maqbarasi kabi gumbazga ega bo'lgan binolarning soni oshib, shu uslubdagi gumbazlar Buxoroning an'anaviy va o'zga hududlarda takrorlanmas uslubiga aylangan. Xuddi shunday gumbazlardan biri tasavvuf tariqati namoyandasi hisoblangan Sayfiddin Boharziyga (1262-yilda vafot etgan) atab qurdirilgan maqbara hisoblanadi. Maqbara mo'g'ullar bosqinidan keyingi davrlarda qurilgan.

Ilk O'rta asrlardagi qurilgan ushbu binolar o'zida sodda va o'g'ir, mustahkam qurilish uslubiga ega binolardir. Aynan shu kabi qurilish arxitekturasiga ega binolar Temuriylar, Shayboniylar, Ashtarxoniylar davridagi chet o'lkalardan o'zlashgan me'moriy obidalardan farqli ravishda Buxoroning mahalliy uslubi asosiy rol o'ynagan inshootlardan hisoblanishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Usmon Qoraboyev, G'ayrat Soatov. O'zbekiston madaniyati. T.: "Tafakkur-bo'stoni". 2011.
2. To'rayev. H. Buxoro tarixi. -Buxoro. "Durdona", 2020.
3. Сааков В.Г, Музаффаров А.А, Рейхер Р.Н. Бухара. Путеводитель. -Т.: 1987.
4. Ашуров. Я.С., Гелах. Т.Ф., Камалов. У. Х. Бухара. Краткий справочник. –Т.: "Узбекистан", 1963.
5. Баҳромов Қ. Бухоро мадрасалари. "Меҳнат". –Т.: 2013.